

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Психологія правоохоронної діяльності»
вибіркових компонент
освітньо-наукової програми третього (освітньо-наукового) рівня вищої
освіти

053 Психологія (Юридична психологія)

Тема № 7. *Психологічні особливості процесуальної діяльності суду*

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології
та психології Протокол від 15.08.2023 № 8

Розробник:

доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Бойко С.М.

Рецензенти:

1. доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О.М.
2. доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції № 7.

1. Психологічні особливості діяльності судів по розгляду кримінальних та інших справ.
2. Психологічні знання – як основа якісного проведення окремих судових дій.

Література:

Основна

1. Мухіна Г. В. Юридична психологія : навчально-методичний посібник ; за заг. ред. В. М. Бесчастного. Київ: ВД «Дакор», 2019. 236 с

[https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/616103/mod_resource/content/1/Jurydychna%20Psychologija%20\(1\).pdf](https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/616103/mod_resource/content/1/Jurydychna%20Psychologija%20(1).pdf)

2. Гуменюк Л.Й., Сулятицький І.В. Психологія професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ: навчальний посібник. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. 648 с

<http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/446/1/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%A1%D1%83%D0%BB%D1%8F%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>

3. Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.

https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/50_1-uridichna_psihologiya-Bocheluk.pdf

4. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посібник / О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець, Ю.В. Александров та ін. ; за заг. Ред. В.В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с.

http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5870/Psykholohii%20u%20profesiinii%20diialnosti%20politsii_navch%20posib_2018.pdf?sequence=4&isAllowed=y

5. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Основы юридической психологии : учебник. Изд. 3-е, испр. и доп. Харьков : Одиссей, 2010. 352 с.

6. Скрыбін О.М. Професійно-психологічна підготовка працівників національної поліції : конспект лекцій. Дніпро : Дніпров. Держ. ун-т. внутр. справ, 2016. 43 с.

https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/563583/mod_resource/content/1/%d0%9b%d0%b5%d0%ba%d1%86%d1%96%d1%97%20%d0%bf%d1%81%d0%b8%d1%85.%d0%bf%d1%96%d0%b4%d0%b3%d0%be%d1%82.%20%d0%bf%d1%80%d0%b0%d1%86%d1%96%d0%b2%d0%bd.%20%d0%9d%d0%9f.pdf

7. Берестенко О.Г. Культура професійного спілкування : навч.-метод. посібник. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 299 с. ел.ресурс.

https://elearn.nubip.edu.ua/pluginfile.php/639007/mod_resource/content/0/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%87%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E.%D0%93.%20%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf.

Допоміжна

1. Маркіна Л.Л. Юридична психологія : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 91 с.

<https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0930/1.1.pdf>.

2. Лефтеров В. О. Юридична психологія : матеріали для лекцій (для студентів 3 курсу спеціальності 053 «Психологія» на 2019-2020 н.р.).

<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14714/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%AE%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

3. Шинкаренко І.О. Юридична психологія : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 174 с.

https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/yp_23_11.1.pdf

4. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки ; О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. М. Князєв, та ін.; передм. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 242 с.

<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2500>

5. Горбенко Д. А. Організаційно-правові та методичні засади удосконалення діяльності психологічної служби МВС України. дис...канд. псих. наук : 19.00.06 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 307 с.

<http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/5200/6/%D0%94%D0%98%D0%A1>

%D0%95%D0%A0%D0%A2%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%20%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf

6. Психологія екстремальної діяльності : навч. посіб. / МВС України, нац. академ. нац. гвард. України ; за заг. ред. проф. І. І. Приходька ; І. І. Приходько, О. С. Колесніченко, О. В. Тімченко та ін. ; Харків, 2016. 571 с. : іл. 11; табл. 11; бібліогр. : 81 назва.

http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/4007/1/%d0%bf%d0%be%d1%81%d1%96%d0%b1_%d0%bf%d1%81%d0%b8%d1%85%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b3%d1%96%d1%8f_%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%d1%80_%d0%b4%d1%96%d1%8f%d0%bb%d1%8c%d0%bd%202016.pdf

Інтернет ресурси

1.URL:http://megalib.com.ua/book/124_Profesiino_psihologichna_pidgotovka_pracivnikiv_slidchih_pidrozdiliv.html

Текст лекції

1. Психологічні особливості діяльності судів по розгляду кримінальних та інших справ.

Судова психологія є галуззю юридичної психології, яка має власні мету, завдання, об'єкт вивчення, предмет вивчення та суб'єктів вивчення, а зміст її науково-прикладних положень ґрунтується на певних принципах і розкривається в її функціях. Залежно від напрямів предмета вивчення визначаються основні розділи судової психології. Сучасні підручники із судової психології не розкривають увесь спектр психологічних особливостей судової діяльності, психологічних характеристик судді та учасників судового провадження. Тому набувають актуальності структурно-логічне виокремлення основних розділів судової психології й опис змісту її загальнотеоретичних положень.

Розглядаючи цивільні та кримінальні справи, суд зустрічається з різноманітними складними життєвими ситуаціями, які характеризуються: непередбаченою поведінкою учасників, заплутаністю вихідних даних про істинний перебіг подій, складністю емоційних станів задіяних осіб, довільним чи спонтанним наміром учасників судового процесу ввести суд в оману і т. ін. Справа ускладняється тим, що часто кожна із сторін-учасниць впевнена у своїй правоті і наполягає на тому, що саме її дії відповідають букві і духу Закону, про зміст чи існування якого ця Сторона, можливо, навіть не мала уяви під час скоєння дій, які, зрештою, і призвели до судового процесу.

Кожний суддя погодиться із зауваженням відомого дослідника в галузі юридичної психології ще 20-х років О. Є. Брусиловського: "Будь який кодекс на кожному кроці ставить психологічні проблеми". Чи не найбільшою мірою психологічний елемент торкається, вірніше, пронизує цивільне право, наприклад, цивільно-правові угоди, де волевиявлення – цей найважливіший момент будь-якої угоди, – повинно відповідати істинній, автентичній волі конкретної особи.

Ціла низка юридично-оцінюваних понять ("під впливом хибної думки"; "під впливом брехні, насильства, погрози"; "груба необережність", "міра провини", "інтереси дітей", "не міг розуміти значення своїх дій" тощо) в тій чи іншій формі містять в собі психологічний елемент, розуміння і врахування якого повинно в повній мірі забезпечуватися судом.

Зрозуміло, що кожний зміст понять, як і статей того чи іншого кодексу, не може не тлумачитися і трактуватися поза конкретно-історичними обставинами і детермінантами епохи, суспільства і ступеню розвинутості соціально-правової свідомості його конкретних представників, зокрема, юристів і, перш за все, суддів. Адже суддя є носієм судової влади. Він є незалежним і недоторканим представником суспільства, що підкоряється лише закону. Практичні аспекти взаємодії психологічних чинників різного рівня і якості, їхній зв'язок з конституційними принципами правосуддя, та вплив на соціальний статус судді –

проблемні питання, що порушуються, обговорюються і проробляються під час нашого заняття з теми.

Юридична психологія становить найбільш розгалужену сферу психологічної науки, що стосується загальних психологічних питань сучасного права в цілому. Динаміка розвитку юридичної психології за останні десятиліття дозволяє по-новому оцінити роль та місце власне судової психології і, зокрема, саме психології судового процесу як розділу юридичної психології. Якщо ще на початку 80-х років у вітчизняній науці судова психологія розглядалася як дисципліна, що поєднує в собі власне кримінальну психологію, психологію оперативно-розшукової роботи, попереднього слідства та власне психологію судового процесу, то в наш час судова психологія трактується як специфічна частина юридичної психології з цілою низкою розділів та функцій, зокрема: психологія потерпілого, психологія неповнолітнього, виправно-трудова психологія і т. інше.

Функції судді не впливають із судової психології, а, навпаки, формують її.

Професія судді є однією з найскладніших юридичних професій. У його діяльності реалізується значна кількість спеціальних якостей і навиків особистості, що, приведені у систему, органічно входять у структуру особистості судді і визначають його творчий потенціал і індивідуальний стиль діяльності.

Засновник судової етики О. Ф. Коні, не особливо вірячи в можливість реалізації в судах царської Росії викладених їм моральних засад при здійсненні правосуддя, стверджував, що саме їм належить у майбутньому першочергова роль у дослідженні умов та обставин судового процесу. Він сподівався, що «центр уваги у вченні про судочинство переноситься з проходження процесу на етичну і суспільно-правову діяльність судді у всіх її розгалуженнях».

Центральне місце в судовій етиці, у судовій діяльності О. Ф. Коні завжди відводив особистості судді. Адже будь-які правила діяльності можуть втратити свою силу і значення в недосвідчених, грубих, несумлінних руках, а найобміркованіший і найсправедливіший кримінальний закон перетворюється на

ніщо при неналежному судочинстві. Виходячи з цього, О. Ф. Коні вважав, що вивчення судочинства в тій його частині, що стосується судової діяльності, повинно мати своїм предметом не лише властивості й умови цієї діяльності, але й поведінку судді стосовно осіб, із якими він контактує внаслідок своєї діяльності.

Здійснення суддівських обов'язків – один із психологічно найскладніших видів людської діяльності, що вимагає поєднання всіх духовних і фізичних сил, уміння аналізувати і зважувати. Тому жодний суддя, що навіть має належну професійну підготовку і великий досвід практичної роботи, не застрахований від помилок.

Головне - відшукати об'єктивну істину, правильно відобразити у своїх висновках істотні для справи факти.

Професійна діяльність судді детально і жорстко регламентована законом. Суддя наділений владними повноваженнями, застосовує владу від імені держави, а це розвиває професійне почуття підвищеної відповідальності за наслідки своїх дій.

Судові справи надзвичайно різноманітні як за обсягом, так і за характером (кримінальні, цивільні, адміністративні). Різноманітність роботи судді припускає широке загальне і юридичне утворення, вміння приймати рішення в найрізноманітніших ситуаціях.

Головним завданням суду є винесення справедливого вироку в справі на підставі глибокого і всебічного дослідження доказів і відповідно до чинного законодавства. Судовий процес справляє також виховний вплив на усіх, хто бере участь або є присутнім на ньому, а також на значні групи населення за межами суду.

Основна і виняткова функція суду — вирішення справи по суті. Суд здійснює правосуддя у формі розгляду і вирішення кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних та деяких інших категорій справ у встановленому законом процесуальному порядку.

Психологічні особливості процесуальної діяльності суду пов'язані з такими обставинами: 1) чітким порядком розгляду справ у суді (точна правова регламентація процедури); 2) стадійністю здійснення діяльності (процес проходить

декілька точно визначених етапів); 3) активністю різних учасників процесу (прокурора, захисника, цивільного позивача, цивільного відповідача та ін.); 4) зовнішніми умовами, в яких здійснюється правосуддя (зал судового засідання, технічне оснащення процесу, наявність атрибутики тощо).

В юридичній літературі під правосуддям розуміється особливий вид державної діяльності, який полягає у розгляді і вирішенні певних категорій справ (різних соціальних конфліктів). Функція суду полягає в тому, щоб вирішити конфлікт, відновити справедливість. Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються тільки закону. Підкорення закону означає дотримання законодавчих розпоряджень, здійснення діяльності відповідно до процедури, передбаченої чинним законодавством. Судовий процес передбачає виникнення процесуальних правовідносин.

Діяльність учасників судочинства детально регламентується законом, що встановлює певну процесуальну форму (структуру судового процесу, його стадій, порядку проведення процесуальних дій). Процесуальна форма є гарантією захисту прав і законних інтересів особи.

Судова діяльність характеризується певною послідовністю, стадійністю. Судовий процес складається зі стадій, що змінюють одна одну. На кожній стадії виносяться процесуальні рішення. Стадійність процесу перебуває у повній відповідності з науковою організацією праці (НОП). Стадії процесу обмежені часовими інтервалами, розташовуються у логічній послідовності, дають змогу успішно здійснювати судову діяльність.

Так, центральною стадією кримінального процесу є стадія судового розгляду. У плані психології важливе значення має така частина судового розгляду, як судове слідство, у якій суд за участю підсудного, захисника, потерпілого й обвинувача безпосередньо досліджує докази, зібрані на стадії досудового слідства і пред'явлені суду учасниками судового розгляду або повідомлені самим судом. Під час судового слідства головуючий, обвинувач, захисник, суддя допитують підсудних, свідків,

заслуховують висновок експерта, оглядають речові докази, оголошують протоколи та інші документи.

Психологія взаємин учасників судового розгляду передбачає поділ процесуальних функцій, змагальність сторін. Змагальний процес будується на засадах процесуальної рівності сторін. При цьому обвинувач несе «тягар доказування» винності обвинуваченого. Активна діяльність суду полягає у забезпеченні рівних прав сторін (обвинувачення і захисту). У змагальному процесі можна говорити про психологічні особливості діяльності обвинувача, захисту, суду.

У психологічному аспекті важливе значення мають зовнішні умови, у яких здійснюється правосуддя. До таких умов може належати приміщення, у якому відправляється правосуддя, зал судового засідання, меблі, що знаходяться в залі, тощо. Винесення рішень суддею від імені держави передбачає наявність у залі засідання державної символіки (герба, прапора), а сам суддя повинен бути одягнений у мантию. Ці зовнішні умови сприяють виробленню поваги до суду, впливають позитивно на психіку осіб, які потрапили в сферу судочинства.

Психологічна структура судової діяльності складається з пізнавальної, конструктивної та виховної діяльності суду.

Проте, якщо на попередньому слідстві основною є пізнавальна діяльність, то в суді основною і визначальною стає конструктивна діяльність. Саме суд покликаний вирішити справу по суті - це його основна і виключна функція.

Але тому, що конструктивна діяльність може реалізовуватись тільки після здійснення пізнання на підставі зібраної, всесторонньо оціненої і перевіреної інформації, виклад психологічної структури в суді доцільно також починати з розгляду особливої пізнавальної діяльності. Основна її мета в суді - це накопичення необхідної інформації для здійснення конструктивної діяльності - винесення вироку.

Особливість пізнавальної діяльності в суді, перш за все, полягає у тому, що матеріали попереднього розслідування завжди дають йому вже певну готову модель події, дій та взаємостосунків, які підлягають дослідженню, перевірці, у тому вигляді в якому вони подаються в результаті закінчення розслідування. Попереднє слідство бере на себе всю пошукову частину пізнавальної діяльності, проводить відбір і систематизацію інформації, що суттєво полегшує пізнання судом обставин справи.

Вся необхідна інформація, що потрапила до суду, вже попередньо зібрана, впорядкована і сконцентрована таким чином, щоб суттєво полегшити діяльність суду спочатку за сприйманням вже зібраної інформації, а потім і за її дослідженням. Наявність вже відновленої моделі події в матеріалах попереднього слідства суттєво полегшує пізнання всіх фактів, їх всестороннє дослідження. Проте, ця модель завжди повинна сприйматись судом тільки як імовірна істина, яка обов'язково піддається перевірці і дослідженню її судом в кожному окремому елементі.

Судове дослідження обставин справи є самостійним важливим елементом здійснення правосуддя, воно проводиться з повним дотриманням принципів „гласності”.

Те ж слід сказати і про пошукову ланку пізнавальної діяльності. Хоча ця частина роботи і повинна бути виконана на попередньому слідстві, суд не залишається права, навіть повинен, у відповідності з процесуальним законом при необхідності запросити нові документи, викликати раніше не допитуваних свідків тощо.

Особливість пізнавальної діяльності суду полягає у тому, що процес опосередкованого пізнання фактів тут займає ще більше місце ніж в діяльності слідчого. Це визначається ще більшим віддаленням суду за часом від моменту скоєння злочину, особливими процесуальними умовами його діяльності, пізнанням багатьох фактів через сприймання слідчого.

Це призводить до необхідності ще на попередньому слідстві приймати міри до того, щоб повніше закріпити сприйняте і тим самим суттєво полегшити пізнання фактів судом, побудова мислених моделей події, яка досліджується. Якщо в роботі

слідчого при встановленні і виявленні фактів можливе (а іноді навіть потрібне) виключне емоційне психічне напруження, тоді в роботі судді така емоційна напруга є негативним моментом і може тільки зашкодити об'єктивному і спокійному розгляду матеріалів справи.

Стислість часу сприймання інформації в суді призводить до необхідності особливої дисципліни розумової діяльності. Це досягається суворим контролем за інформацією, що сприймається. Цій меті служить і процесуальний принцип неперервності судового розбору. У випадку відсутності належного контролю потік інформації може стати таким, що судді не будуть встигати її опрацьовувати, а це призведе до того, що деякі факти вони взагалі не сприймуть або сприймуть їх не повністю, помилково. В суді все ж створюються умови при яких є більша можливість регулювати умови, порядок надходження інформації, швидкість.

Суд сам визначає порядок сприймання інформації (послідовність допиту свідків і звинувачуваних), швидкість надходження цієї інформації, нарешті, умови сприймання інформації (через певні періоди оголошується перерва під час судового засідання).

Суд має можливість і зобов'язаний детально перевірити правильність проведеного попереднього розслідування.

В пізнавальній діяльності суду беруть участь особи з різними інтересами, що сприяє різній оцінці та поясненню фактів, їх значенню тощо. Суд заслуховуючи їх пояснення, виступи, тим самим сприймає результати пізнання цими особами обставин справи, а це в свою чергу створює умови для пізнання фактів судом в судовому засіданні у всіх можливих протиріччях.

Суть конструктивної діяльності в суді - це винесення вироку за справою, що розглядається. Всі інші види діяльності підпорядковані тільки цьому завданню.

Особливість діяльності в суді, перш за все, полягає у тому, що матеріали попереднього розслідування завжди дають йому вже певну готову модель події, дій та взаємостосунків, які підлягають дослідженню, перевірці, у тому вигляді в якому

вони подаються в результаті закінчення розслідування. Попереднє слідство бере на себе всю пошукову частину пізнавальної діяльності, проводить відбір і систематизацію інформації, що суттєво полегшує пізнання судом обставин справи. Вся необхідна інформація, що потрапила до суду, вже попередньо зібрана, впорядкована і сконцентрована таким чином, щоб суттєво полегшити діяльність суду спочатку за сприйманням вже зібраної інформації, а потім і за її дослідженням. Наявність вже відновленої моделі події в матеріалах попереднього слідства суттєво полегшує пізнання всіх фактів, їх усестороннє дослідження. Проте, ця модель завжди повинна сприйматись судом тільки як імовірна істина, яка обов'язково піддається перевірці і дослідженню її судом в кожному окремому елементі.

Стосовно діяльності судді виділяють такі сторони (В. Л. Васильєв): соціальну (висока відповідальність за свою діяльність, неупередженість тощо); реконструктивну (загальний і спеціальний інтелект, пам'ять, уява, аналітичне мислення, інтуїція судді та ін.); комунікативну (чуйність, емоційна стійкість, уміння слухати і розмовляти й ін.); організаційну (воля, зібраність, цілеспрямованість, наполегливість та ін.); посвідчувальну (загальна і спеціальна культура письмової мови, навички в складанні письмових документів та ін.).

Психологічні особливості процесуальної діяльності суду пов'язані з такими обставинами:

- чітким порядком розгляду справ у суді (точна правова регламентація процедури);
- стадійністю здійснення діяльності (процес проходить декілька точно визначених етапів);
- активністю різних учасників процесу (прокурора, захисника, цивільного позивача, цивільного відповідача та ін.);
- зовнішніми умовами, в яких здійснюється правосуддя (зал судового засідання, технічне оснащення процесу, наявність атрибутики тощо).

Психологічні особливості процесуальної діяльності суду пов'язані з чітким порядком розгляду справ у суді, стадійністю здійснення діяльності активністю різних учасників процесу, зовнішніми умовами, в яких здійснюється правосуддя. Судова трибуна - засіб виховання громадян. Виховний вплив адресується не лише підсудному, а й іншим особам.

Формування суддівського переконання - не просто результат впливу на свідомість суддів певною сукупністю доказів, які встановлено і перевірено під час судового розгляду. На формування суддівського переконання впливають соціально-психологічні і позасудові фактори (поведінка підсудного в суді, оцінка засобів масової інформації тощо).

У відповідності з нормами закону колегія присяжних засідачів в кімнаті для нарад на основі підсумків судового слідства повинна винести вердикт, тобто рішення за поставленими перед нею питаннями, включаючи основне - про міру провини підсудного. Важливе значення при цьому має і напутнє слово з яким головуючий звертається до присяжних засідачів перед відправленням їх до кімнати для нарад.

Все вищеописане дозволяє нам виділити наступні етапи формування переконання суддів:

1. попереднє вивчення матеріалів кримінальної справи з метою вирішення питання про віддання звинувачуваного суду;
2. планування судового розгляду і висунення судових версій;
3. перевірка матеріалів попереднього слідства в судовому розгляді;
4. судові дебати (дискусії) і порівняння своїх оцінок з оцінками звинувачення та захисту;
5. завершальне формування переконання судді в кімнаті для нарад при виробленні колективного переконання.

Перші два етапи характеризують переконання в гносеологічному аспекті як імовірнісне знання, а в психологічному - наявність сумнівів. Суддя під час судового

слідства вивчаючи докази спрямовує свою діяльність на усунення сумнівів, що виникли, імовірнісні передбачення, підтверджує або приходить до висновку, що вони були необґрунтованими. На двох останніх етапах відбувається кінцеве формування суддівського переконання. Хоча цей поділ - схематичний, важливо зауважити, що процес формування переконання ґрунтується не тільки на дослідженні зібраних доказів, але і є вираженням особистісної позиції судді, його етичних поглядів, професійної правосвідомості, вимоги закону.

2. Психологічні знання – як основа якісного проведення окремих судових дій.

Історія юридичної психології починається з перших спроб застосування психологічних знань у кримінальному судочинстві. Вже в далекій давнині робилися спроби проведення випробувань, механізм яких був заснований на психофізіологічних закономірностях людського організму.

У судовому процесі від застосування загальножиттєвих знань психології переходять до узагальнення і використання закономірностей психологічної науки.

Історія формування психології судової діяльності пов'язана з дослідженнями різних напрямків юридичної психології (кримінальної, судової, пенітенціарної). Спочатку не існувало єдиного сплаву знань. У XVII–XVIII ст. з'являються перші наукові праці з психології, звернені до сфери кримінального судочинства.

Значний внесок у розвиток судової психології зроблений А. Ф. Коні. Зокрема, вже в ті часи він приділяв увагу психології судової діяльності і зазначав — щоб обіймати суддівське крісло, необхідно володіти рисами характеру, що дозволить протистояти тиску, проханням, впливу оточення, голосу «суспільної пристрасності», який маскується під голос «суспільної думки».

Судове слідство - частина судового розгляду, в якій суд за участю підсудного, захисника, потерпілого і обвинувача безпосередньо досліджує докази, зібрані на стадії попереднього слідства і пред'явлені суду учасниками судового розгляду або повідомлені самим судом.

Різні позиції зацікавлених сторін надають процесу розгляду особливу полемічну гостроту, виникають стану психічної напруженості, спілкування сторін набуває змагальний характер. Тут ретельно досліджуються всі джерела доказів, виявляється їх надійність, аналізуються їх предметна належність та доказова значимість.

Для формування внутрішнього переконання суддів судове слідство має вирішальне значення (Учасники дебатів в подальшому можуть посилатися тільки на матеріали судового слідства.) Суд засновує вирок тільки на тих доказах, які були розглянуті в судовому слідстві.

Кожна зацікавлена сторона прагне виділити ті сторони обставин, які відповідають її інтересам. Суперечливі інтереси сторін можуть породжувати напружені ситуації і конфліктне протиборство. Завдання судді - надати взаємодії сторін конструктивно-пізнавальний характер, надавати їм процесуально гарантовані права і можливості, забезпечувати змагальний характер судочинства.

Регуляція міжособистісних відносин в процесі судового розгляду кримінальної справи вимагає від судді не тільки професіоналізму, а й психологічної підготовленості та загальної культури спілкування. Суддя своєчасно, тактовно, але жорстко повинен реагувати на всі неприпустимі на суді ситуації. Все категоричні вимоги судді повинні бути процесуально обґрунтовані.

Слід припиняти всі прояви грубості і нетактовності в міжособистісних відносинах, охороняти процес від непотрібних емоційних сплесків і вводити його в раціональне русло. Слід уникати повчальних зауважень, нотацій і повчань.

Основна і виняткова функція суду — вирішення справи по суті. Суд здійснює правосуддя у формі розгляду і вирішення кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних та деяких інших категорій справ у встановленому законом процесуальному порядку. Психологічні особливості процесуальної діяльності суду пов'язані з такими обставинами: 1) чітким порядком розгляду справ у суді (точна правова регламентація процедури); 2) стадійністю здійснення діяльності (процес проходить декілька точно визначених етапів); 3) активністю різних учасників

процесу (прокурора, захисника, цивільного позивача, цивільного відповідача та ін.); 4) зовнішніми умовами, в яких здійснюється правосуддя (зал судового засідання, технічне оснащення процесу, наявність атрибутики тощо). В юридичній літературі під правосуддям розуміється особливий вид державної діяльності, який полягає у розгляді і вирішенні певних категорій справ (різних соціальних конфліктів). Функція суду полягає в тому, щоб розв'язати конфлікт, відновити справедливість. Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються тільки закону. Підкорення тільки закону означає дотримання законодавчих розпоряджень, здійснення діяльності відповідно до процедури, передбаченої чинним законодавством. Судовий процес передбачає виникнення процесуальних правовідносин. Діяльність учасників судочинства детально регламентується законом, що встановлює певну процесуальну форму (структуру судового процесу, його стадій, порядку проведення процесуальних дій). Процесуальна форма є гарантією захисту прав і законних інтересів особи. Судова діяльність має певну послідовність, стадійність. Судовий процес складається зі стадій, що змінюють одна одну. На кожній стадії виносяться процесуальні рішення. Стадійність процесу перебуває у повній відповідності з науковою організацією праці. Стадії процесу обмежені часовими інтервалами, розташовуються у логічній послідовності, дозволяють успішно здійснювати судову діяльність. Так, центральною стадією кримінального процесу є стадія судового розгляду. У плані психології важливе значення має така частина судового розгляду, як судове слідство, в якій суд за участю підсудного, захисника, потерпілого й обвинувача безпосередньо досліджує докази, зібрані на стадії досудового слідства і пред'явлені суду учасниками судового розгляду або повідомлені самим судом. Під час судового слідства головуючий, обвинувач, захисник, суддя допитують підсудних, свідків, заслуховують висновок експерта, оглядають речові докази, оголошують протоколи та інші документи. Виникає запитання: повинен суд збирати докази чи лише перевіряти наявні? За існуючою в Україні процедурою суд не лише «зважає» наявні

докази і виносить відповідне рішення, але й виконує деякі функції збирання доказів. Так, ст. 315¹ КПК України передбачено, що з метою перевірки й уточнення фактичних даних, одержаних під час судового слідства суд мотивованою ухвалою, а суддя — постановою вправі доручити органу, який проводив розслідування, виконати певні слідчі дії. В ухвалі (постанові) зазначається, для з'ясування яких обставин і які саме слідчі дії необхідно провести, та встановлюється строк виконання доручення. Таке становище вимагає істотних змін. Кримінально-процесуальна процедура впливає на тактику судового слідства, тактико-психологічні прийоми судових дій. Тактична доцільність не повинна суперечити закону. Психологія взаємин учасників судового розгляду передбачає поділ процесуальних функцій, змагальність сторін.

У психології прийняття рішення розглядається як вольовий акт формування дії, спрямованої на досягнення мети. Процес прийняття рішень заснований на переконаності діяти відповідним чином. Складність прийняття рішень може бути пов'язана зі ступенем невизначеності ситуації, що 1 Павловские среды. – Т. 2. – С. 227. припускає настання неоднозначних наслідків — позитивних чи негативних. Прийняття рішень судом має ґрунтуватися на внутрішньому переконанні¹. Зокрема, у кримінально-процесуальному законодавстві встановлено, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом (ст. 323 КПК України). Таке переконання являє собою усвідомлену потребу особи, використання нею власних думок, поглядів і знань. При прийнятті рішень на основі внутрішнього переконання не допускається ніяких сумнівів. Існує правило, що сумніви тлумачаться на користь обвинуваченого (підсудного). При прийнятті рішення суддею повинні бути виключені сторонні, сугестивні впливи. Перешкодою для прийняття правильного рішення може бути психологічна установка судді, а також різного роду емоційні стани², що виникають. Тому суддям законодавчо забороняється вступати в які-небудь стосунки на даній стадії. Так, вирок

постановляється в окремому приміщенні — нарадчій кімнаті. Існує таємниця наради суддів. Під час наради і постановленні вироку в нарадчій кімнаті можуть бути лише судді, які входять до складу суду в даній справі. Присутність у нарадчій кімнаті запасних суддів або секретаря судового засідання та інших осіб не допускається (ст. 322 КПК України). Існують певні психологічні особливості при прийнятті рішень складом суду під час колегіального обговорення. Тут необхідно пам'ятати про такі психологічні явища, як конформізм і сугестія. У будь-якому випадку судді піддаються груповій поведінці, впливу лідера. Тому необхідні процесуальні гарантії при прийнятті рішень. Кримінально-процесуальний закон містить перелік питань, що вирішуються судом при постановленні вироку (ст. 324 КПК України). При цьому головуючий повинен ставити кожне питання в такій формі, щоб на нього можна було дати тільки позитивну або негативну відповідь. При вирішенні кожного окремого питання ніхто з суддів не має права утримуватися від голосування. Головуючий голосує останнім. Усі питання вирішуються простою більшістю голосів. Йдеться про формування власної думки суддів й усунення будь-яких сторонніх впливів. Кожен член суддівської колегії може мати свою позицію, висловити особливу думку. Так, суддя, який залишився в меншості, має право викласти свою особливу думку, яка приєднується до справи, але оголошенню не підлягає. Особлива думка являє собою позицію судді або народного засідателя (викладену письмово), не згодного з рішенням чи вироком суду. Така думка може бути по справі в цілому чи з окремих питань, що вирішуються судом при винесенні рішення, вироку, ухвали.

Професія судді є найбільш складною серед юридичних професій. Це пов'язано з необхідністю приймати важливі і відповідальні рішення, визначати долі інших людей, їхню винність чи невинність у вчиненні злочинів. Тому суддя повинен нести високу відповідальність за свої вчинки і дії. Пізнавальна діяльність судді спирається на вже зібрані матеріали на досудовому слідстві. Суд повинен перевірити пред'явлені докази, їх «зважити» і винести відповідне рішення. Йдеться про

професійні якості судді, наявність відповідного досвіду, вміння розібратися у життєвій ситуації. У процесі дослідження події суддя конструє уявні моделі, висуває судові версії. Наявність обвинувального висновку у матеріалах кримінальної справи не повинна справляти суттєвого впливу на суддю. Поряд з версією обвинувачення можуть висуватися і контрверсії. У цьому виявляється і роль захисту у змагальному кримінальному процесі. Л. Є. Владимиров зазначав, що суд — не аудиторія, де читаються лекції, які складаються з узагальнень різноманітного матеріалу. Суд – це розслідування індивідуальної події, і захисник повинен усі свої міркування будувати на основі певного випадку. Судді у змагальному процесі (обвинувачення — захист) належить регулююча роль. Така роль полягає у створенні ділової обстановки судового процесу, визначенні і регулюванні спілкувань, усуненні різко конфліктних відносин, зниженні надмірного емоційного збудження учасників. Діяльність судді пов'язана з розглядом різних за своїм характером справ: кримінальних, цивільних, адміністративних та ін. Відсутність належної спеціалізації суддів, високий ступінь інтелектуальних і емоційних навантажень, перевищення нормативів кількості розгляду справ призводить до виникнення негативних емоцій, до психологічних перевантажень, а зрештою, і до професійної деформації. Суддя має відрізнятися високими моральними параметрами, прагненням до справедливості. Необхідний індивідуальний підхід до кожної людини, поважне ставлення до її особистості. Правосуддя зачіпає долі багатьох людей. Судити потрібно справедливо, з урахуванням всіх обставин справи. Суддя ж повинен бути об'єктивним. Пізнання у суді передбачає зіткнення різних інтересів, виникнення суперечливої інтерпретації тих або інших фактів. У цій ситуації суддя повинен уміти виокремити головне, усунути перекручування, відрізнити емоції від існуючих реальностей. Судді доводиться взаємодіяти з широким колом осіб з різним процесуальним положенням, які по-різному ставляться до справи, відрізняються за своїм інтелектом, віком, професією, соціальним станом та ін. Ця взаємодія має бути

суворо процесуальною. Суддя не повинен виконувати не властиві функції у наданні «правової допомоги населенню». У цьому плані справедливо звучать слова: «Суд довідок не дає». Суддю вирізняє висока культура мови. За допомогою мови суддя здійснює комунікативну функцію, регулює спілкування різних осіб, здійснює у допустимих формах психологічний вплив. Мова судді повинна вирізнятися лаконічністю, чіткістю формулювань, юридичною грамотністю. У діяльності судді важливе значення має письмова мова, вміння складати процесуальні документи.

Стосовно діяльності судді виділяють такі сторони: соціальну (висока відповідальність за свою діяльність, неупередженість тощо); реконструктивну (загальний і спеціальний інтелект, пам'ять, уява, аналітичне мислення, інтуїція судді та ін.); комунікативну (чуйність, емоційна стійкість, уміння слухати і розмовляти й ін.); організаційну (воля, зібраність, цілеспрямованість, наполегливість та ін.); посвідчувальну (загальна і спеціальна культура письмової мови, навички в складанні письмових документів та ін.).

У психологічному аспекті важливе значення мають зовнішні умови, у яких здійснюється правосуддя. До таких умов може належати приміщення, у якому відправляється правосуддя, зал судового засідання, меблі, що знаходяться в залі, тощо. Винесення рішень суддею від імені держави передбачає наявність у залі засідання державної символіки (герба, прапора), а сам суддя повинен бути одягнений у мантию. Ці зовнішні умови сприяють виробленню поваги до суду, впливають позитивно на психіку осіб, які потрапили в сферу судочинства.

Суду слід ураховувати те, що підсудний перебуває у певному психічному стані. Найчастіше йдеться про такі стани:

1) фрустрація, коли підсудний не бачить виходу із ситуації, що склалася, у нього наявні труднощі, перешкоди, що виникли на шляху до досягнення мети (об'єктивні чи такі, що сприймаються суб'єктивно);

2) страх як емоція, що виникає у підсудного при загрозі його існуванню, зміні життєдіяльності, покаранню (джерело небезпеки може бути дійсним чи уявним). У

підсудного можуть виявлятися різні види страху (тривога, страх, переляк, фобії, жах тощо);

3) стрес у підсудного виникає у відповідь на різні екстремальні впливи.

Судовою психологією і криміналістикою на основі узагальнення судової практики розроблені тактичні прийоми допиту, серед них найефективнішими є:

а) зіставлення — застосовується для усунення суперечностей, що містяться в показаннях. Зміст прийому — зіставлення суперечливих частин показань (суперечливих показань у цілому) з іншими доказами, що не узгоджуються з ними (при цьому докази не повинні викликати сумнівів в їхній правдивості);

б) деталізація (конкретизація) — постановка запитань, що дають змогу розділити (розчленувати) загальні і недостатньо конкретні показання на окремі факти і більш глибоко їх вивчити;

в) уточнення — постановка запитань із метою з'ясування деталей аналізованого епізоду події (час учинення визначених дій, їхньої послідовності, місця і т. д.);

г) контроль — постановка запитань, які прямо не стосуються теми допиту, але дають можливість одержати контрольні відомості для перевірки правильності показань. Контроль дозволяє оцінити достовірність показань у цілому;

г) нагадування — постановка запитань, що допомагають допитуваному пригадати окремі факти або деталі події. Прийом варто використовувати з урахуванням того, що нагадування про окремі моменти події і постановка навідних запитань — два принципово різних підходи;

д) наочність — використання в ході допиту різноманітних наочних приладів (планів, схем, ілюстрацій, фотознімків, предметів і т. д.), щоб викликати у допитуваного асоціативні уявлення.

Як правило, зазначені тактичні прийоми судового допиту застосовуються в певному поєднанні.

Допит у суді має певні особливості. Як такі можуть бути названі: 1) розширене коло учасників судового допиту; 2) ускладнений інформаційний обмін між учасниками допиту; 3) особлива роль судді як регулятора інформаційного обміну; 4) повторюваність показань, що повідомляються (повторне відтворення); 5) змагальний характер судового допиту; 6) складність рефлексивного управління учасниками судового допиту; 7) гласність, відкритість; допит веде не одна особа, а ряд учасників процесу; 8) ті, що допитують, як правило, попередньо ознайомилися з раніше даними на досудовому слідстві показаннями.

Допит у суді складається з двох основних частин: 1) вільної розповіді допитуваного; 2) відповідей допитуваного на запитання суддів (судді), обвинувача, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їхніх представників, захисника, підсудного. Такий порядок є оптимальним, оскільки вільна розповідь сприяє повному відтворенню обставин, дає змогу послідовно викладати певні відомості. Коли допитуваний не може вільно повідомити про обставини справи, допит проходить лише у формі постановки запитань.

Перехресний допит — це специфічний вид судового допиту.

У судовому засіданні правом ставити запитання допитуваним наділені судді, прокурор, захисники, експерти, цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники, а також підсудний і потерпілі. Допит є перехресним тільки тоді, коли до нього включаються рівноправні учасники кримінально-процесуальної діяльності. Кожен учасник судового розгляду має право ставити допитуваному додаткові запитання для з'ясування чи доповнення відповідей, даних на запитання інших осіб. Кожного свідка можна додатково допитати або передопитати в присутності інших уже допитаних свідків або на очній ставці.

Перехресному допиту можуть бути піддані всі учасники процесу (підсудні, свідки, потерпілі, цивільні позивачі і цивільні відповідачі, а також експерти), що допитуються у судовому засіданні. Такий допит справляє сильний вплив на психіку допитуваного. Він передбачає одночасний допит кількох учасників процесу

однієї особи відносно одних і тих самих обставин. Особлива роль у перехресному допиті належить суду, який повинен виконувати регулятивну функцію.

Психологічна сутність очної ставки в суді полягає у тому, що наявний поперемінний допит (спілкування) раніше допитаних осіб з метою усунення істотних суперечностей у їхніх показаннях під час судового засідання. У суді очна ставка може проводитися і між більшою кількістю учасників (раніше допитаних осіб). Відомо, що очна ставка проводиться для усунення істотних суперечностей у показаннях. Однак вивчення психологічних особливостей очної ставки показує, що вона дає змогу вирішити й інші завдання: переборювати добросовісні помилки допитуваного; перевіряти правдивість показань раніше допитаних осіб; з'ясовувати причини походження істотних суперечностей; перевіряти й оцінювати криміналістичні версії; викривати неправду в показаннях допитуваних (неправдиве алібі, обмова, самообмова й ін.); перевіряти зібрані раніше у справі докази; підсилювати позицію тих чи інших осіб, які дали правдиві показання. Тактико-психологічні особливості очної ставки визначаються: розширеним складом її учасників, ускладненим інформаційним обміном; сильним психологічним впливом учасників очної ставки один на одного; зниженням рівня прогнозу слідчого; можливістю зміни показань; підвищеним ступенем тактичного ризику.

Судовий огляд місця події відрізняється такими ознаками: 1) проводиться через значний проміжок часу після вчинення злочину; 2) виконує перевірочну функцію; 3) у його проведенні бере участь розширений склад учасників (весь склад суду).

Психологічна сутність огляду місця події полягає в безпосередньому сприйнятті складом суду результатів події злочину. Таке сприйняття дає змогу уявити характер і обсяг змін, викликаних злочином; зіставити показання підсудного, потерпілого і свідків; усунути суперечності, пов'язані з обстановкою злочину.

Психологія судового огляду місця події полягає у специфічному моделюванні події злочину. У цьому випадку фактично наявна «потрійна» розумова модель: а) розумова модель досудового слідства, матеріалізована у протоколі огляду місця

події (слідчої дії), обвинувальному висновку та ін.; б) розумова модель, створена суддею у процесі судового слідства (за результатами різних судових дій); в) розумова модель, що формується після прибуття складу суду на місце події.

Виїзд суду для проведення огляду місця події є складовою судового слідства.